

Slavko Gordić

DEVETI MESEC

Jul ćeš pamtiti po uraganu – koji, začudo, nije odlomio ni grančicu sa tri draga ti divovska stabla: bresta kraj „Lidla”, platana i topole u Ulici Miloša Crnjanskog. A avgust – po livadi trobojki, stešnjennoj poslovnim zdanjima u Ulici Narodnog fronta: slez, vodo-plav, poponac.

*

Istrčao na Dunavac, u stecište tolikih bačko-sremskih boja i mirisa. Od svega lepše sunce na vodi. Ako radost i nije nužno (uprkos tvrdnjama Getea i Dositeja) majka vrline, u njoj je zacelo kipuća slast našeg postojanja, iznad i izvan svakog višeg smisla.

*

Po drugi ili treći put čuješ kako je veliki ekspert izjavio, u svojoj devedeset petoj, da je za njegovog života bespovratno uništena jedna trećina biljnih i životinjskih vrsta. Da li je strašna ili utešna pomisao da će budućnost biti možda i gora, ali i drukčija, od ovakvih predskazanja?

*

Hiljade poginulih, ranjenih i osakaćenih u Ukrajini obesmišljavaju, pa i posramljuju, sve što činimo, mislimo, osećamo. Svejedno da li je na delu sukob blokova, ili ideologija, ili civilizacija. Ali, takvi smo! Pišemo liriku i posle Aušvica. I posle Vijetnama, Kambođe, Iraka, Ruande. Borimo se za priznanja sportska, muzička, književna. Ti pak *sao-sećaš* s javorom ispod prozora, na koji je već popala rđa jeseni.

*

Grad se, kao priča bez kraja, nastavlja predgrađem i jednim, pa drugim prigradskim naseljem, bez rubne beline-i-praznine. Keramičari, vulkanizeri, parkirališta i smotre novih i polovnih automobila, auto-perionice, Radojev dvorac, mikromarketi, pekare, pečenjare, mesare, „Creva i začini”. Da li će ovo ikad biti rodno mesto nekom pesniku?

*

Rođen u možda najtragičnijoj godini srpske istorije, premalo si učinio za negu i produbljivanje sećanja na stradanje svojih sunarodnika, posebno onih iz užeg zavičaja. Srodnička imena i prezimena iz starog kraja, mikrotoponimi i toponimi zaselaka, sela i sreških mesta čuvali su, doduše, u tvome ličnom mitu, od ranog detinjstva, pre svih drugih značenja, beleg stradalnštva. Ali, kao i većina ostalih s istim pamćenjem, nisi išao dalje i uviše, podležući sindromu sveprisutne emotivne okorelosti, koliko prirodne toliko, i više, sistemski programirane.

Utoliko si zahvalniji svima koji svedočenjem, podsećanjem i istraživanjem pritrđuju istinsku sliku o genocidnoj NDH. Među njima su i Dušan Bastašić i Nikola Trklja, koji u današnjoj *Politici* (3. septembar 2023), u tematu „Jasenovac nije jedino srpsko stratište u NDH”, mapama, brojkama, iskazima preživelih stradalnika i dokumentima iz ostavštine domaćih i stranih državnih organa dočaravaju razmere ustaških nepočinštava. Pomišljaš kako uz onih više od pedeset načina jasenovačkih mučenja i ubijanja treba zasvagda pamtiti i onaj „repertoar” monstroznih zlostavljanja i usmrćivanja koja su praktikovale ustaše širom svoje države, posebno u Hercegovini. I kako bi učenja o tipologiji zla, banalnog, antropološkog, socijalnog, ontološkog i metafizičkog, trebalo dopuniti i satanskim fenomenom *ustaštva*, koje nadilazi sve znane kvalifikacije.

Ili je, kako stoji u *Pevaču* Boška Petrovića, po jednom dramatičnom osvedočenju o neizrecivosti zločina, razlog te neiskazivosti u tome što „ubijači” upijaju „jezik, glas koji ga nosi, zvuk same duše”.

*

Privodiš kraju „Beleške o poetičkoj samosvesti Desanke Maksimović”, namenjene skupu koji za ovu jesen planira Matica srpska. Kolege će verovatno imati u vidnom polju svojih istraživanja i prozu naše pesnikinje, i pesme za decu, i njene prevode i prepeve. Ti si zaokupljen njenom lirikom, ponekim od kritičko--esejističkih, pa i pamfletskih odziva na njen stvaralački trud, kao i njenim izričitim, eksplicitnim (auto)poetičkim iskazima, mahom nađenim u zamašnoj knjizi razgovora *Sa Desankom Maksimović* (1989), koje su s njom vodili novinari i pisci. Tihi i čestiti Ljubisav Andrić u svome izboru je privilegovao osamdeset sedam pesnikinjinih sagovornika, nudeći nam i daleko opsežniji popis imena onih koji su ovaj put ostali bez reči. Uzgred rečeno, čuvaš se, koliko je to moguće, da u ovim zabeleškama ne potkradeš sebe samog, potpisnika triju priloga o drajoj nam pesnikinji u knjizi *Razmena darova* (2006).

Kako bi sad, u najkraćoj „odrednici”, rekao šta ti je najdraže u svetu i govoru Desanke Maksimović? Ne ulazeći u dvoumice da li *stalnost* nadilazi i miri *promene*, ili *promene* pretežu nad svojstvima nepromenljivosti u ovom golemom pesničkom opusu, pa se, recimo, mogu ili čak moraju razlučiti tri pesničko-poetičke etape – prva, kojoj se pripisuje romantičarski model snevanja i pevanja čežnje, slutnje i predosećanja, druga, sa svojstvima barokno-impresionističke živopisnosti, kad u svesti pesničke slikovnosti ima i „nešto od rubensovske rasipnosti” (A. Petrov), a treća, pozna faza, u znaku poglavito klasičnog govora pročišćene i kondenzovane životne, „večernje mudrosti i meditativnog lirizma” – ti se u svom čitalačkom pamćenju najradije okrećeš onom zenitnom, podnevnom času Desankinog pevanja, onoj lavini pesničkih slika, koja kao da ima svoj vrhunac u *Mirisu zemlje* (1955), knjizi koju je Ivan V. Lalić video kao pesnikinjin „drugi početak”.

U toj zbirci su i „Nebesa”, pesma za koju pesnikinja, retko kad ovako samouverena, kaže: „Zadovoljna sam što sam ovu pesmu napisala.” Tebi se pak čini da je, uz nesporan estetski učinak, pesnikinja – koja drugde, i neretko, tvrdi da je oduvek „tužan pesnik” – u ovoj pesmi (i knjizi) dala maha svome slavljenju sveta i radovanja svetu više nego ikad

ranije i docnije. U pomenutoj su pesmi, kao u kakvom poetskom rezimeu, ocrtana u ogledalu neba sva zemaljska blaga, obrisi i boje: rude, sante, oranice, „neprocvalo srebrnasto granje”, jagnjad, ognjišta, kabanice, vatreni petlovi, lutajuća jedra, neosedlani konjici, „uzde vatrene”, neotvorene škrinje, „nenačeto vino”, „ognjeni vodopadi”, plamteće šume, kao i bajkoliki nadsvet „gora visokih na kojim / devojka na krilu strašnog zmaja bište” i „lomače u koju vihor još nije dunô”. Onoga kome se učini da se (u jednom intervjuu) u samoproklamovanom pesnikinjinom estetskom idealu *slikovitosti* i *maštovitosti* mahom računa samo na perceptivno-deskriptivni aspekt i domet slike, podsetio bih na još jedan detalj s „nebeskim” motivom iz jedne druge pesme. To su „tatarske, uske oči munja na nebu”, prelep trenutak invencije, ravan onom s istim motivsko-inspirativnim izvorištem u pesmi Emili Dickinson, gde „munja je viljuška od zlata / iz neoprezne ruke pala / sa stola na nebesima...”

Nije, međutim, „nebeski” slikovni registar ni jedini ni posebno privilegovan u pesmama o prirodi Desanke Maksimović. Evo, navedenih po sećanju i bez navodnika, pregršti večnih slika, netraženih a nađenih u prostoru između neba i zemlje i viđenih kao u dan postanja. Tu su vode i snegovi, neraspakovane bočice mirisa u zemlji i bilje, osobito bilje – maslačak u tolikim verzijama, divizma kao nagorelo vreteno, ocvali suncokreti nalik ražalovanim vojnicima što greju ušinite kičme na oskudnom novembarskom suncu, kad bele se u lišću suvarci kao kosti. Tu su i gmizavci, bube, ptice i zverinje – jer za našu pesnikinju stvaranje sveta nije okončano četvrtog dana, kao za Pasternaka, u čijem svetu (po opažanju Cvetajeve) nema ni čeljusti ni roga. Tu je i onaj jelenak kojeg su pojele strizibube, pa mu ostali samo rogovi, tvrdi kao slonovača. I zmiije, što se savijaju u koture slične zadušničkim svećama. Zmije, čiji arhetipski, simbolički potencijali ne smeju zakloniti pojavnu fascinaciju u kojoj ih doživljava ova poezija.

„Odrednicu”, koja se odužila, možda bi ipak trebalo dopuniti izvinjenjem što si nepopravljiv sladokusac u lovu na pesničke slike i po cenu zapostavljanja drugih elemenata pesničkog govora i pesničkih „značenja”. I što si, otud, bezmalo u svemu saglasan s pomenutom Emili Dickinson, po čijoj je definiciji, kazano znatno pre imažista i imažinista, pesnik – „obelodanjivač slika”. I što veruješ kako bi prirodu kao *temu* ili *medijum* poezije Desanke Maksimović valjalo situirati i u kontekstu glasovitih a srodnih joj duhova – Šejmusa Hinija, Tomasa Transtremera i Filipa Žakotea. Uz, dakako, i nezaborav domaćih srodstava s prethodnicima i sledbenicima, od, recimo, Milete Jakšića i Veljka Petrovića do Stevana Raičkovića.

*

Pohodiš opet onaj ogromni brest, obznanu (davičovski rečeno) „podzemnih titana”. Već na metar od tla račva se u pet krošnji, visokih, granatih, punih gustog zelenog mra-ka. To divovsko petokrako stablo kao da i ne haje za skori dolazak listopadnih dana.

Dok, istrčavši svoju laganu milju, skitaš predgrađem i priobaljem u sunčano septembarsko popodne, sat ili dva pre (matičevskog) „kosog smiraja”, pomišljaš kako bi bilo lepo da osamostaljenom voljom tzv. civilizacije, podele rada i urbanizacije, ili nekom višnjom promišlju, nije bespovratno minulo predačko pastirsko-ratarsko bivstvovanje u

prisnom zajedništvu sa suncem, zemljom i biljem. Vek nam prolazi u tamnovanju, školskom, bibliotečkom, kancelarijskom, konferencijskom, a sve, mahom, u visokim zdanjima čiji nas zidovi, stakla i zavese čuvaju od sunca i vetra. Uostalom, *smak idile* je odavno zastarela novost, pesnička i zbiljska.

Ali, i kad bi povratak u prastanje bio mogućan, pitaš se – dok unaokolo još leže u skorašnjim nepogodama polomljena stabla, emitujući kiselkast miris mrtvog lišća – ne bi li i tad svetu i čoveku predstojao pokor poplava, zemljotresa i orkanskih, doslovno gorolomnih zlovremena, koja ne bi istrpela ni mitska vitalnost najjačih izdanaka života, čiji je tek simbolički znak onaj brest s početka beleške.

*

Kao da smo već oguglali na vesti o postradalima u zemljotresu koji je pogodio Maroko i, takođe, o hiljadama mrtvih posle biblijskih poplava u Libiji, izazvanih jakom sredozemnom olujom pod nevinim imenom „Danijel”. Gradom promiču dečaci na električnim trotinetima, devojke ulepšane sunčanjem na ko zna kojim sve obalama ili planinama, mahom zagledane u mobilne telefone, poneka mlada majka s detetom u kolicima, odnekud obično sa senkom nekakve odsutnosti na licu, pa starice, po dve ili tri, raspričane o nejednakom rastu cena u „Maksiju”, „Amanu” i „Univereksportu”. U Ulici Narodnog fronta, pored kombija „Vodovoda i kanalizacije”, razbijaju pločnik tri radnika divovske građe, pa se pitaš da li im je snaga izabrala posao ili ih je posao učinio snažnim. Ali, odjednom, kao da nastaje tajac: nema maločašnjeg vetra i sunca, nepomično granje i oblaci kao da najavljuju oluju koja je već, pre sat ili dva, zahvatila zapad negdašnje Jugoslavije. Odjednom, kao da i ovde biva „tiho, kao pred obrušavanje jastreba”, u jednoj pesmi Tomasa Transtremera, u prevodu tako brzo zaboravljenog Mome Dimića.

*

Prekomernost rađa klas nevolje. Ovaj eshilovski *memento* često ponavljaš, mahom povodom tuđih postupaka i navika. A kakav si sam? Detetom, padao s drveta, konja, stoga, a jednom i s krova, a sad, pre koji dan, i s umišljene atletske, kakve li već, visine. Završavajući rutinsko trčanje na Kamenjaru i Šodrošu, posrnuo na blagoj ali šljunkovitoj nizbrdici. Krvavog čela, sa slomljenom nosnom kosti i razbijenim desnim kolonom bio na višečasovnom pregledu u Urgentnom centru, drugog dana primio vakcinu protiv tetanusa u jednoj ambulanti, a trećeg u drugoj istrpeo prvo previjanje rana. Izostao sa dva važna posla, jednog u Novom Sadu, a drugog u Beogradu. Flasteri kriju samo manji deo izubijanog lica, crveno--crnog. Zbogom rekreaciji – s posebnim žalom za svetlošću i vidicima ovih milih, predjesenjih dana!

Neveselu zabelešku završavaš unutrašnjim monologom – izjavom zahvalnosti lekarima i ostalom medicinskom osoblju, koji su i na ekranu i uživo neretko meta paušalnog oporočavanja. I majušnim zapisom „Mesec deveti” Danice Vukićević.

Slatki miris septembra. Vidovitost i prisutnost su pojačane. Vazduh je prozračan. Otvaraju se vrata i horizonti.

*

I tako, nimalo slučajno, svoje letnje zabeleške okončavaš u sagovorništvu s pesnikinjom koju nikad nisi upoznao, mada trideset godina pamtiš usmene pohvale koje joj je izricao Vojislav Karanović i zajedničku odluku da joj objavite pesme u prvoj godini vašeg urednikovanja u *Letopisu*. Uzgred rečeno, sad pomišljaš kako je možda i dobro što ti se taj susret nikad nije posrećio – jer, sudeći po jednom nedavnom munjevitom televizijskom kadru, nije baš lagodno naći se pred lepim, strogim i, ako se već kockaš s epitetima, odnekud ratobornim očima Danice Vukićević.

Ali, ono „nimalo slučajno” iz prve rečenice nije u prevashodnoj vezi ni sa „slatkim mirisom septembra”, ni sa dvestogodišnjim *Letopisom*, ni s uistinu slučajno viđenim i upamćenim licem s ekrana. Posredi je jači razlog da Danica Vukićević bude glavni junak zaključne i time povlašćene priče u vencu ovih zapisa. On bi se, u smelijoj i prostodušnijoj stilizaciji, mogao imenovati kao tvoje oduševljenje *Unutrašnjim morem* (2022), knjigom od najboljih i najdražih koje si čitao u poslednjih nekoliko godina! Ne zazirući od tzv. impresionizma (oklevetanog i prokaženog za sva vremena od smrtno ozbiljnih kritičara), nanizaeš ovde svoje čitalačke *utiske* o svežini, lucidnosti, istinoljubivosti, dostojanstvu, strogosti, prisnosti, milošti, saosećajnosti, erudiciji, maštovitosti, centrifugalnoj razgranatosti i centripetalnoj korenitosti ovih više od hiljadu narativnih i mikronarativnih jedinica, makar se poneko od navedenih svojstava opiralo sledu i susedstvu u koje se ovde obrelo i makar „životni oblici”, individualni, grupni, egzistencijalni, psihološki, socijalni i duhovni, koji se otkrivaju i *razotkrivaju* u tim jedinicama, bili nedomisli-vo raznoliki.

Upravo ta raznolikost, kao tematska, sižejna i oblikovna protivteža pomenutoj centripetalnosti naratorčinog samoosećanja i doživljaja sveta, navodi čitaoce i tumače na dovijanje kako sa žanrovskim i poetičkim postulatom *romana* pomiriti ovaj beskraj mikroproznih fragmenata – u čijem bi se popisu našle i kratke priče, i mini-portreti, i filozofske reminiscencije, i munjevite opservacije s najrazličitijim povodima i metama, i citati kako glasovitog, tako i anonimnog autorstva, i opisi, i sećanja, i utuci na opšta mesta i ozakonjene psihološke, etičke i estetičke rezone, i/ili, da skратиš priču, po viđenju Žarke Svirčev (*Polja*, januar/februar 2023), na mikrožanrovskom planu dinamičko profilisani komentari, impresije, kontemplacije, anegdotska kazivanja, te ispovedni i esejistički formati.

Svoju skokovitu priču o *Unutrašnjem moru* Danice Vukićević nastavljaš s dva-tri provokativna pitanja i dugim nizom dragih ti ispisa iz njene knjige. Ponajpre, čemu naša potreba da uvek i po svaku cenu branimo *roman* kao takav od svake opasnosti po njegovu celovitost i integritet? Nije li, „krivicom” Valerija, Borhesa i još nekog, roman lišen, s različitih razloga, svoje prestone pozicije, i nije li, s druge strane, igra na prekršaj njegovih žanrovsko-poetičkih pravila već dugo češća, pa i produktivnija, od igre po pravilima koja nalaže imperativ tzv. epske integracije? Zar ne bismo, najposle, *Unutrašnje more* mogli nasloviti i čitati kao autobiografiju, dnevnik refleksija i opservacija, kao beležnicu, andrićevske *Sveske*, ili, čak, kao radovićevsko *Baš svašta* – a sve bez ogrešenja o unutarnju, neformalnu istinu dosledne a neponovljive samosvojnosti ove tvorevine, koja, ako

se baš hoće veza s romanom, otkriva „kako život ima strukturu romana”, „to jest, da je svaki dan – roman i da on ne mora nužno biti deo ciklusa niti povezan s ostalim danima – romanima...”, kako, uz tvoje malo nasilje nad kontekstom, čitaš naratorkin zapis naslovljen kao „Potvrda romanesknosti”.

A šta ćeš s onim najdražim ti mestima? Kako pregoreti desetine i desetine prelepih, mudrih i smelih pirueta ove „plesalice u jeziku i smislu”? Mada Nemci kažu kako su i od najboljih primera dovoljna tri, ti ćeš, makar u polurečenicama, ovde nanizati poveći broj tih naratorkinih opažaja, filozofema i mahom demistifikujućih uvida o sebi i drugima, umetnosti i društvu, moći i vlasti, našim i tuđim obmanama i samoobmanama, lažima koje bolje prolaze od istine, „grbave lepotinje”.

I kad nije najčešća, poezija je ovde, dakako, tema nad temama. „Poezija je oblik uzvišene eksplicitnosti”, samo toliko i tako u zasebnom pasusu. I drugde će se priroda i tajna poezije navestiti u samo nekoliko kamenorezački škrtih reči: „Poezija je sveprisutna... i sveznajuća, iako joj nije stalo do sveznanja.” Pa onda isto a malo drukčije, s nehajem za zareze, kliktaj poeziji „živoj nepobedivoj jedino istinitoj iako za istinu ne haje”, uz ovaj put ocrtan horizont od nje toliko drukčijeg sveta „brze love, dubokog kukavičluka, pseudonaučnog diskursa, omlitavelosti od konformizma...”. Od kukavičluka i omlitavelosti nije, naravno, slobodan ni književni život, ni naša književnost, pretežno „srednjoškolska” po svojim usmerenjima i dometima. Naratorka pak istinskog stvaraoca vidi kao „idiotesa”, koji se plaši i zazire od šaltera, procedura, obaveza prema državi, „formulara, molbi, rešenja, upita, zahteva, preknjiženja, overe, uverenja, izvoda, obrazaca, jer pisac je čovek slobode, berđajevsko, bodlerovsko biće krilato, a sputano, neadministrativno, neobavezno, a genijalno”.

Autorka-i-naratorka *Unutrašnjeg mora* propoveda i bira „slobodu i užas nepripadanja”, bez odustajanja „od nade, od veličanstvenosti razgranavanja u svim pravcima”. Ovakav egzistencijalni izbor sledi i poetika inspirativno-tematskog razgranavanja, što i tebi kao čitaocu dopušta da se, do kraja ove beleške, slobodno okrećeš „u svim pravcima”, zastajući, pesnički rečeno bez severa i smera, nad motivski najrazličitijim mestima ove divne svaštare, ne razvrstavajući ih u kategorijalne rubrike, recimo, poetičkih, psiholoških, karakteroloških, antropoloških, socioloških, sociografskih, geopolitičkih i metafizičkih tema ovde već prokaženog „pseudonaučnog diskursa”.

Stegnuti, tako, u ovaj pre nasumično negoli selektivno sačinjen snop raznobojnih opservativno-refleksivnih iskaza, ovi ti uvidi i prozrenja mogu biti tek mamac za ponovno čitanje *Unutrašnjeg mora*, od korice do korice. Zastaješ, elem, ovog puta nad tvrdnjama da je najlepše „radosno se smejeti”, da je starost „zagonetka i pitanje je da li uopšte postoji”, da je nezahvalnost „neka vrsta bolesti, a nezahvalnost dece neprolazna, neizlečiva”, da „jedan od najstrašnijih ljudskih udesa jeste odsustvo ili gubitak vere u ljubav”, da je moć „uvek *skupljanje* moći, uvećavanje, sticanje, uzurpiranje, opijanje njome, gomi-lanje”, da je azbuka talenta „da se trči pred rudu, da se strepi i drhti”, da „u svakom danu ima elemenata mističnosti”, da „ono zbog čega naizgled patiš jeste ono zbog čega bi trebalo da se ponosiš”, da je naša prolaznost „blagodat i prokletstvo” a konačnost, „mada uslovna i mada sveopšta, zastrašujuća je”, da se od nas „apsolutno ništa ne traži” i da „život ne traži ništa od nas, samo nas voli”, da je „paradoks ostvarenog cilja gubitak onog

najboljeg, onoga uloženog u cilj”, da „depresija sužava vidik, smanjuje svet onoga ko se umanjio”, da „odsustvo može biti divljačko”, pogotovo „odsustvo milosti, saosećanja, sećanja”, da sujetnicima sujeta „zaklanja svet” čineći da propuštaju njegovu lepotu „i možda mogući sjaj sopstvenog života”, da bi bilo zanimljivo „videti kako nasamo uživaju u onome što pakleno lažući hvale [...] učesnici kolektivnog laganja”, da „biti malograđanin znači biti potpuno ravnodušan prema svemu i svakome sem prema svojim *potrebama*”, da su teorijske projekcije često „učitavanja iz sfere privatnog i ličnog, koje nije imenovano kao moguće teorijsko”, da su „naši identiteti najčešće obavezujući i mračni – neizabrani, nametnuti”, da je „ženski strah od stvaralaštva dubok i složen” jer je utemeljen na zebnji od suspenzije „sa tržnice društvene moći”, koja je „zastrašujuća i divna”, i „svi je se plaše”, da se protokom vremena razotkriva „ono što je bilo ne bez razloga izgrađeno kao složeni mit i mistično”, da neretko mala, „takoreći kobajagi iskušenja” silno iskrive ličnost, da se „mnogi boje sreće”, da „sve ljudsko očajanje potiče od *prisilne* usamljenosti”, da valja, snagom kontradepresije, „po svaku cenu života i smrti biti vedar”, da smo okruženi „salonski politički korektnim” licemerima, kakvi su „levičar koji prezire siromašne”, „protivnik režima usred kraha režima”, pisci koji „na silu pišu romane-plakate o ratu”, teoretičari koji su „veći žižek od žižeka” i desničari koji su „veći hajdeger od hajdegera”, da bi „trebalo raširiti suptilnost, širom”, da uprkos razglašenoj teoriji o banalnosti zla, „ipak, smrt nevinih nije banalna”, da „umetnost koja ne preobražava nije umetnost”, da u savremenom svetu kao da nikog nije briga „za zaboravljenu Afriku, za verske države, za Haiti, Filipine, Irak, Avganistan, pojedenu Siriju, Srbiju koja hita ka rastvorenosti”, „da odsustvo zahvalnosti i poniznosti vodi u banalnost i bukvalnost, kao što narcizam vodi u tupoumlje i nasilje”, da je „*lišenost sjaja*” ono što najposle otkrivamo kao razlog neprihvatanja nečijeg književnog stila, da smo odrasli „okruženi gustim sivilom” i da je, u nizu promena i zamena, zamena tom sivilu „sivilo bezidejnosti”, da je nesporazum osnov odnosa „s ljudima, s državama, s klasama”, da „romanopisci lažu”, jer „život je nekoherentan”, da „ćutanje je otrov” već i stoga što se pravimo da zle „ne znamo po zlu, kako bismo izbegli da nam nanesu zlo”, da je „podmukla misao o superiornosti” ono što spaja tzv. velike i tzv. male narode, da je „ogroman, beskrajn spektr bolova rezervisanih za nas”, da visoka politika i tzv. svetske vođe pokazuju kako je „bolest uskogrudosti pojačala ropstvo u svetu”, da, pod sjajem zvezda i Božjeg daha, „svetlost uvek dolazi odozgo, iz hladnoće”, da (kako stoji u pretposlednjem, jednorečeničnom zapisu) „životi izbliza, debilni su i dirljivi”.

Ako eventualni čitalac nije ostao bez daha, zamolićeš ga za izvinijenje što ovako nanižani ulomci ulomaka možda odišu i svesnom didaktičnošću, apsolutno tuđoj autorki, i što oni, ovako istrgnuti iz mikrokonteksta, mahom nužno gube od mnogostruke uslovnosti, značenjske, stilske i intonacijske, koje organski urasle u štivo i saštivo obeležavaju, između ostalog, momenti igre, paradoksa, ironije i samoironije, aluzivnosti i tzv. podtekstualnosti. Najkrupnije pak ogrešenje ovakvog predstavljanja *Unutrašnjeg mora* jeste ćutanje o stotinama kako veristički upečatljivo kadriranih, tako i suptilno stilizovanih prizora i mikroportreta, na kojima se, kao po pravilu, i temelje univerzalniji iskazi ovde već nagoveštenih tonaliteta poetičke i opštije zapitanosti, čuđenja, negodovanja, pristat-

janja i nepristajanja, saosećajnosti i gnušanja. Ćutanjem je, usput rećeno, oštećena i istina o konciznim *geslima* o hrabrosti i postojanosti u otporu malodušnosti, konformizmu i kukavićluku, kao i onima koji, uprkos svemu, kazuju *da* svetu i životu. „Srećna sam. Živa sam.”

Na samom kraju, vraćaš se „slatkom septembru” s početka beleške i kraja ovog leta. Prstenasti model sižea opet nije slućajan. Kad bi morao izabrati samo dva zapisa iz *Unutrašnjeg mora*, bili bi to „Drveni zen” s početnih stranica knjige i „Ćula sam je, tišinu” s njenog kraja, rizikujući takvim izborom ćitaoćevu pomisao kako radije druguješ sa stablima nego s ljudima. Evo prvopomenutog zapisa:

Volim drveće. Volim drveće jer ume da govori tiho. Većina ne vidi individualnost drveta, poput rasistićkog izjednaćavanja Kineza „meni su oni svi isti”. Svako drvo ima svoj karakter i drhtavost, zvonkost krošnje samo sebi svojstvenu. Povijanje grana, treperenje lišća, disanje kore, oblik i velićina, stas i miris... Vrhovi krošnji posebno su vaćni, isijavaju svetlost, uzvišeno prigušeno svetlucanje, kao radosni kikot, dok se uzdiću prema nebu.

A evo i drugog:

Na rubu šume, ćuo se huk šume, njen govor, koji je ujedno bio i tišina. Tišina, iz dubina vremena.